

Hans Bergström

Om konsten att lyfta den svenska skolan

Artiklar och föredrag om tillståndet i och utvecklingen av den svenska skolan

BERTIL OHLIN-INSTITUTET är en liberal tankesmedja grundad 1993. Institutets uppgift är att genom forskning och kvalificerad debatt i svensk liberal tradition bana väg för nya tankar och nya frågor.

Innehåll:

Introduktion

Artiklar publicerade i Dagens Nyheter

Läsförståelse är mer än läskunnighet. 19 februari 1997

Grundskolan har misslyckats. 13 juni 1997

Varifrån kommer rädslan att lära ut? 24 juni 1997

Om konsten att lyfta en skola. 14 januari 1998

Monroedoktrinen kan vända skolan. 16 januari 1998

Svenska skolan behöver ledare. 18 januari 1998

Se skolan i arbete! 28 januari 1998

Läraryförakt i kommunerna. 27 april 1998

Anförande vid liberal skolkonferens den 24 januari 1998

Förord

En sjundedel av Sveriges befolkning - en miljon elever och 125 000 lärare - går till skolan varje dag. Ingen annan verksamhet berör dagligen så många människor. Det är därför inte konstigt att debattens vågor nästan alltid går höga om rätt och fel i skolan. Ofta handlar skoldebatten om hur skolsystemet bör utformas och organiseras och om resurser. Många tror att mer pengar betyder högre kvalitet. Entydiga forskningsresultat som visar att så inte är fallet får inte genomslag i sökandet efter enkla lösningar.

Under det senaste året har en ny skoldebatt inletts. Den handlar inte om pengar och inte om nya pedagogiska idéer, inte om nya skolplaner och betygssystem. Uppmärksamheten riktas istället mot människors ledarskap och ansvarstagande för skolans resultat. Det handlar om skolledare och det handlar om lärare. Inom befintliga ramar kan drastiska förändringar komma till stånd. Det visar inte minst ett antal uppmärksammade exempel från Harlem i New York.

Hans Bergström, chefredaktör på Dagens Nyheter, har spelat en viktig roll som inspiratör och drivkraft i den debatten. Bertil Ohlin-Institutet har nu fått tillfälle att publicera ett urval av Hans Bergströms artiklar om skolan under 1997 och 1998. Vi hoppas att denna sammanställning kan föra debatten vidare.

Stockholm i oktober 1998

LENNART ÄRVEDSON

VICE ORDFÖRANDE I STYRELSEN FÖR BERTIL OHLIN-INSTITUTET

Introduktion

Lorraine Monroe träffade jag första gången i september 1997, då Dagens Nyheter ordnade en skolkonferens med 600 deltagare, mest lärare och kommunfolk. Hon talade före lunch, jag efter lunch. Hon gjorde stormande succé, jag skåpades ut som ”reaktionär”.

På kvällen hade jag den inspirerande rektorn från Harlem till bords vid en middag på DN. Under samtalets gång framgick att i alla de frågor där jag hade utmanat en stark opinion under konferensen - behovet av grundläggande ordning, krav på att ytterkläder ska bort i klassrummet (kepsfrågan visade sig särskilt inflammerad), vikten av att rektorer anger en riktning i stället för att reducera sig till kommunala administratörer, betydelsen av att lärare visar eleverna nya spännande horisonter och inte bara underordnar sig verkligheter och tolkningar som de redan har - var också Lorraine Monroe högggradigt på den ”reaktionära” sidan. Hon visade mig omslaget till ett bokmanus, där hon skulle sammanfatta sina erfarenheter och teser om hur man lyfter en skola.

Tre månader senare fick jag ett brev från Lorraine med den nu färdiga boken, ”Nothing’s Impossible - Leadership Lessons from Inside and Outside the Classroom”. Jag skrev om den i en serie artiklar på DN:s ledarsida i januari 1998 och drog också några egna slutsatser för svensk skoldebatt. Artiklarna återges i denna Ohlinskrift, tillsammans med ett anförande på folkpartiets skoldag i januari 1998, som utgjorde en lätt bearbetning av motsvarande ”reaktionära” inlägg på DN:s skolkonferens.

Artikelserien utlöste en flod av brev och inlägg. Att det kommer reaktioner är man van vid som tidningsman, men ”läsarstormar” brukar utlösas bara när många är kritiska till det man skrivit - attacker mot kärnkraft när tidningen varnat för nedläggning, upprört försvar för statliga underhållsbidrag när tidningen hävdade att fäder förblir fäder, etc. Det ovanliga den här gången var att floden av reaktioner nästan genomgående var till

stöd för innehållet i artiklarna. Likväl strömmade den av starka känslor. Från flera skolor kom till och med namnlister med upprop till tack och stöd för vad DN skrivit. Och vi fick massor av välskrivna analyser och vittnesmål om den svenska skolans inre liv och kris, omkring 300 fullt publicervärda artiklar på 3-4 A4-sidor från framförallt lärare.

Jag har funderat mycket över reaktionen, dess dubbelhet och dess styrka. Det var egentligen inte märkvärdigt, de tesar Lorraine Monroe hävdar och vad jag skrev, i hennes fall grundat på gedigen erfarenhet som lärare och rektor. Ändå dessa starka känslor, och rakt på tvärs med den mera kollektiva reaktionen när skol- och kommunfolk samlats till ”skolkonferens”.

Tre slutsatser av denna erfarenhet:

1. Det råder en stor värdeosäkerhet i betydande delar av den svenska skolan. De flesta lärare har i grunden sunda värderingar och instinkter, men under 25 års felvandring i skoldebatten har de fått höra saker som rubbat självtilliten och samlingen kring en tydlig, gemensam riktning ute på skolorna. Någon profet till pedagog (pedagogik, till skillnad från metodik, är enligt min mening ett akademiskt bluffämne) har inbillat lärarna att det är fel att ”lära ut”. Halvsmälta föreställningar om ”kompisskap” har undergrävt också det som var en naturlig och nödvändig auktoritet i lärarrollen. En medveten socialistisk politik för att via inkomstutjämning och höga skatter proletarisera lärarkåren har ytterligare sänkt dess självkänsla, dess tro på sig själv som ledande kulturbärare.

Rektorer som inte agerar som ledare har bidragit till vilshenhet om de grundläggande normsystemen; den kompletta osäkerheten hos de vuxna i skolan i kepsfrågan är ett litet, men tydligt, uttryck för detta. Om lärarna har gjorts osäkra gäller det än mer för ledarna; rektorerna vet ofta inte vilken roll de främst ska bära av alla olika de ombetts fylla.

2. Det finns en stor tyst opinion i skolan. Det viktiga med DN-artiklarna var nog att de lyfte två tabun. Dels gjorde de det mer rumsrent, legitimt

med ett finare ord, att öppet säga vad många länge tänkt. Att man måste ha en grundläggande ordning i arbetsvillkoren innan det går att undervisa är självklart, men var nästan tabu att yttra annat än hemma vid köksbordet. Dels visade de, och Lorraine Monroes bok, att det går att diskutera skolan utan att svänga sig med märkvärdiga pedagogiska, byråkratiska och skolpolitiska begrepp. Vad som sker i klassrummet är viktigare än vad som står i läroplanen. Saknas ordningen, lärarna och ledarna i skolan hjälper inga formuleringar i ett utskottsbetänkande.

Själv har jag under 25 år knappt förstått ett ord av den offentliga skoldebatten. Den har bildat en egen sluten värld, vars deltagare haft sina egna koder, utan något krav på samband med skolans verklighet. Kejsaren var naken, hur prålig och märkvärdig han än försökte se ut. När Lärarnas Riksförbund i våras ordnade en samling med ledande beslutsfattare på skolområdet, däribland flera före detta ministrar, erkände plötsligt alla i politikerkretsen att de rört sig i en ordvärld som fått sitt eget fritt svävande liv. Flera beskrev det som något av en förlossning att nu kunna diskutera de verkliga skolproblemen.

3. Det går att lyfta den svenska skolan. Visst finns det frågor som kräver politiska överväganden på högre nivå: rektorerna måste få bli mer självständiga skolledare och med bättre stabsstöd, lärarna ska ha högre lön, ungdomar med praktisk begåvning bör få komma in i livet i stället för att plågas i skolbänkar. Men mycket handlar om mental blockering. Alla dessa kompetenta och kloka vuxna som finns i skolan skulle kunna åstadkomma underverk, och ett lyft i arbetslust också för sig själva, om de bara under ledning av fungerande rektorer förmådde ta ut en gemensam riktning och sedan komma överens om att tillämpa den. Föräldrarna är inga hinder. Tvärtom, föräldrarna skulle samfällt applådera ett tydligt normsystem och de är hur beredda som helst att lyfta duktiga lärarna till skyarna som något av det viktigaste som vårt samhälle har.

Så många tappade sugar, så många handfallna vuxna i en så ofantligt viktig verksamhet - måtte ytterligare tio, tjuo, femtio skolor nu ta sig

samman och visa vad som går att göra där man går och står. Det goda exemplet kan åstadkomma underverk. Och när skolor bevisat vad de förmår, lärarna och ledarna återvunnit energi, då kommer inifrån verksamheten själv också välunderbyggda, obändiga krav på vad som behöver förändras i ramarna.

Läsförståelse är mer än läskunnighet

Hur många lämnar skolan som analfabeter?

Så har vi lärt oss att ställa en väsentlig fråga. Och den har fått svar. Kanske så få som en procent i Sverige, betydligt fler i många andra länder. Skolverket visar nu i en rapport att frågan är fel ställd. Och det på två sätt:

1. "Läsförmåga" är inget enkelt och entydigt begrepp. Visst måste man kunna läsa av bokstäver och ord för att vara läskunnig. Men läsförmåga är något mer, däribland att "förstå" vad man läser. Förmågan kan beskrivas längs en skala. Skalan har getts fem steg i den internationella undersökning där Sverige ingår.

Nivå 1 är att kunna identifiera en exakt formulering i en text, till exempel på en bruksanvisning hur ofta man ska ta en medicin. Nivå 3, för att hoppa över ett steg, kräver att läsaren ska kunna "dra slutsatser som ej motsvaras av någon ordagrann formulering i texten. Flera delar av texten måste ibland jämföras eller sammanställas innan uppgiften kan besvaras." Nivå 5, den högsta, kräver att läsaren förmår utnyttja egen bakgrundskunskap för att beskriva, jämföra och dra slutsatser med hjälp av texten. Han ska kunna "använda sin läsförmåga för att kritiskt granska även texter med en komplicerad uppbyggnad och flera tolkningsmöjligheter", likaså klara "att lösa problem med hjälp av sin läsförmåga". Även matematisk problemlösningsförmåga visar sig ha starkt samband med läsförståelse.

2. Läsförmågan är inte något man tillägnar sig vid ett tillfälle i livet, i skolan, och sedan "har". Kapaciteten att tolka och analysera texter kräver ständig uppdatering, en användarvana som få erövrar under grundskoletiden. "Sambandet mellan läsvanor och läskompetens är starkt. Läskompetensen kräver konstant bruk för att upprätthållas och utvecklas." "Läskunnighetsdebatten" drar bort uppmärksamhet från den verkliga utmaningen i förhållande till framtidens krav, hävdar skolverket. Den är

att bygga "läsförmåga", att många lär sig tolka texter, hantera texter och lösa problem med hjälp av texter.

Det märkliga med Sverige - jämfört med USA, Kanada, Tyskland, Polen, Schweiz och Nederländerna - är att så många även bland de lågt formellt utbildade har en hög läsförmåga. Vad beror det på? Skolverket famlar efter svaret. Men det finns av allt att döma i två sfärer.

Den ena heter arbete, den andra medborgarkultur. Arbete tränar kommunikation, och Sverige har haft högst andel av befolkningen i arbete. Medborgarkultur - starka folkrörelser, bildningstradition, hög grad av tidningsläsning - utjämnar andra skillnader i ett samhälle. Och Sverige har haft en ovanligt stark sådan medborgarkultur. Ett av dess främsta uttryck är att praktiskt taget alla läst dagstidning. En stor del av tidningarna har i sin tur burits av folkbildningsambition.

Alla som har inflytande på framtidens bildningsmiljö i Sverige borde läsa "grunden för fortsatt lärande", skolverkets rapport nr 115. De skulle då bättre inse att kompetens har samband med läsförståelse, att läsförståelse kräver ständig träning i att hantera språk och texter, och att denna träning fordrar en utbredd vana av bok- och tidningsläsning. Det räcker inte med skärmar och TV-flimmer.

Vi riskerar i Norden att gå mot en ny sorts klasskillnad mellan "tolkningsrika" och "tolkningsfattiga", befarade norska maktutredningen. En tidningskollega i staden bekräftar tendensen genom att i annonser skryta med att ha "en överrepresentation av högutbildade och yrkesmässigt välmeriterade läsare". Det känns inför 2000-talet ovanligt meningsfullt att arbeta för DN, en tidning som har kvar ambitionen att ge ut en tidning för alla, att nå fram med angelägna texter till ett folk av läsande medborgare.

Grundskolan har misslyckats

Vad gör skolan?

Frågan ställs ofta och i de mest varierande sammanhang. Skolan blir lätt lösningen i brist på andra lösningar. Folk äter "fel", uppträder ohyfsat, rör sig för lite, stannar inte för rött ljus, förstår inte företagande, tänker osolidariskt etc, etc. "Bättre skolundervisning" begär då alltid några.

Men den här gången måste faktiskt frågan ställas med all kraft: Vad gör skolan?

Jag tänker förstås på den skakande undersökningen av ungdomars attityder i grundläggande demokratifrågor. Efter att ha gått nio år i den svenska grundskolan anser sig var tredje elev inte veta huruvida Förintelsen har ägt rum (vet de om Hitler har funnits och andra världskriget förts?). En minoritet svarar ja på frågan huruvida demokrati är den bästa styrelseformen för Sverige. Direkt rasistiska åsikter - om "blodet" - tycks utbredda, gruppfördomarna är starka.

Visst kan man ifrågasätta allvaret i en del svar. Kanske har några valt att peka finger mot myndigheters nyfikenhet genom att markera svar som skulle uppröra Vuxen-Sverige (dock tyder intervjuer som de i TV:s Aktuellt på onsdagskvällen på att undersökningsresultatet speglar verkliga attityder och ignoranser). Visst kan man också nyttja det gamla talesättet "som de gamla sjunga, vissla de unga"; fördomarna vid köksborden och gnölet över allt som är fel i vår demokrati har uppfattats även av yngre familjemedlemmar. Likväl måste det slås fast att skolan har misslyckats.

Mitt intryck är att det i den svenska grundskolan knappast förekommer något som kan kallas "samhällskunskap". Man får lite hipp som happ-information om att det finns något som heter riksdag och något som kallas kommun. Man får också veta allt gott som höga skatter används till, samt att näringslivet förstör miljön. En del klasser får träna sig på hur man ska gå ut och demonstrera och kräva saker. Men någon systematisk undervisning i vad demokrati är och om grunddragen i det svenska styrelseskicket förekommer knappast.

Detta är makalöst. Frågan är om något enda land i västvärlden har en så usel undervisning i medborgarkunskap som Sverige i dag. Ändå har vi en författning som är fullt och enkelt läsbar. Ja, ett huvudskäl som anfördes för att vi inte längre kunde leva med 1809 års författning var just att vi behövde en grundlag som alla kunde läsa för att få veta grunddragen i svensk demokrati. Den skulle vara tydlig och den skulle spegla verkligheten.

Ta de fem första meningarna i regeringsformen, om statskicketts grunder. De lyder så här:

”1 § All offentlig makt i Sverige utgår från folket.

Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och på allmän och lika rösträtt. Den förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statskicks och genom kommunal självstyrelse. Den offentliga makten utövas under lagarna.

2 § Den offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.”

Hur stor andel av dem som har gått nio år i den svenska grundskolan har läst dessa meningar under sin skoltid och haft ordentliga genomgångar i klassen av vad de innebär? Formuleringarna är som gjorda för undervisning. Vad innebär ”offentlig” makt? Vad är ”folket” (rösträttsålder med mera). Vad krävs för ”fri åsiktsbildning” och varför är den viktig för en demokrati? Vad menas med att statskicket är ”representativt”; varför kan inte alla bestämma direkt (representantens tänkbara roller, partiernas uppgift, kompromissens nödvändighet etc)? Vad är ”parlamentarism”? Varför ”kommunal självstyrelse” och vilka är dess rötter i svensk historia; vad kräver den av medborgerligt ansvar? ”Makten utövas under lagarna”; vilka är kriterierna på en rättsstat? Vilka är medborgardygdena i en demokrati (att följa lagarna samt att informera sig för att aktivt kunna påverka utformningen av lagarna)? Vad innebär ”alla människors lika värde” samt kravet på respekt för människans ”frihet och värdighet”?

Nästan vilken lärare som helst skulle enbart utifrån de fem inledningsmeningarna i vår regeringsform kunna bygga upp en serie ytterst intressanta lektioner, med påtagliga historiska illustrationer. Och de skulle i hög grad utmana ungdomarna till att tänka, diskutera, vänja sig vid att göra grundläggande distinktioner, definiera sig i fundamentala värdefrågor om vår demokrati.

Jag trodde innebörden av "grundskola" var just att alla, som gått igenom den, ska ha fått med sig de nödvändiga kunskapsgrunderna för en medborgare i Sverige. Men så ser inte verkligheten ut. De elever som lämnar den svenska grundskolan är i förfärande grad okunniga och förvirrade om det fundamentala i vårt demokratiska styrelseskick.

Tyvärr: det måste nu gå ut en generalorder om att grundskolan ska lära ut grunderna för svensk demokrati, däribland att alla ska ha gått igenom regeringsformen. Skolan har på egen hand inte förstått eller klarat uppgiften.

Varifrån kommer rädslan att lära ut?

Det har varit mycket lärorikt att läsa den flod av brev och inlägg som har kommit från lärare med anledning av min hörnartikel "Grundskolan har misslyckats" (13/6). Rubriken gällde närmast undervisningen i samhällskunskap. Men reaktionerna har speglat lärarnas samlade olust. De har fått färre timmar för sina ämnen, mindre resurser, låga löner etc. Några klagar också över pedagogikens utveckling. Men även dessa lärare tycks uppfatta sig som maktlösa, trots att de rimligen behärskar klassrummet.

Breven ger en tydlig bild av hur lärarna har tagit stryk under ett kvarts sekel. Självkänslan, lusten, självförtroendet har blåsts bort, trots att lärare är en av de viktigaste yrkesuppgifter som finns. Hur gick det till när en så stolt kår tappade sugen? Den historien måste skrivas. Om inte samhället i övrigt förstår vad som hände, och förmår dra slutsatser, blir alla fraser om utbildning som skrift i sanden.

Men till historien hör också pedagogiken. Med en förbluffande känsloladdning avvisar många lärare tanken att grundläggande texter skulle kunna sättas i händerna på eleverna. Jag föreslog att alla ungdomar, innan de lämnar grundskolan vid 16 års ålder, skulle ha fått läsa och analysera åtminstone de fem första meningarna i Regeringsformen. Dessa rader rymmer inget konstigt språk. De är skrivna för att kunna läsas av alla medborgare i Sverige. De inbjuder till samtal om demokratins grunder: varför vi har representativ och inte direkt demokrati, vad som menas med lagstyre och människors lika värde etc. De belyser varför medborgarskapet i en demokrati rymmer både rättigheter och ansvar.

"Vi betackar oss för Dina pedagogiska råd", skrev tre lärare med sällsynt energi. Mats Carlsson har många meningsfränder bland lärare när han betraktar det som fullständigt uteslutet, ja uppfattar det närmast som ett skämt, att ungdomar i den svenska grundskolan skulle få gå igenom några centralparagrafer i Sveriges grundlag.

"De flesta ungdomar tänker inte på demokrati som en allmän princip", skriver Mats Carlsson (i en hörnartikel i DN den 24 juni 1997) och ut-

trycker den hållning som också har kommit fram i flera av breven. Kunskap är intuitiv, följer direkt ur livet, och lärare ska inte anse sig ha något att ge som inte eleverna redan ser. Träning i att hantera abstrakta tanke-kategorier, att göra distinktioner och att hantera målkonflikter - kort sagt, att skaffa sig redskap för att tänka sofistikerat - bör vara tabu. Medan elever i åttaårsåldern förr ansågs böra lära in långa psalmverser utantill har man nu gått till motsatt extrem: inte ens i sextonårsåldern tål eleverna att läsa viktiga texter i original!

”Det är sunt att unga människor inte bara vill reproducera den politiska ordningen utan också bidra med något nytt”, skriver Carlsson. Visst. Men hur ska skolan kunna ”reproducera en politisk ordning” (vi talar här om demokratin) om den inte undervisar om den? Och hur ska ungdomarna på ett genomtänkt sätt kunna ”bidra med något nytt” om de inte känner till ens det mest fundamentala i teorin för det system vi har? Alltför lätt blir de offer för grumligt köksbordsförakt gentemot politiken och för populister som fiskar i de vattnen.

Förvisso ska man ta undersökningar med en nypa salt, även om min erfarenhet är att skolan lätt gör sig blind för vad som pågår. Men varifrån kommer den pedagogiska föreställningen att skolan ska akta sig för att lära ut något i frågor som rör demokratin och medborgarskapet? Uppfattningar som är så uppenbart starka i en kår kommer sällan från intet. Bakom ligger som regel någon övertygande och starkt drivande lärare från den egna kårutbildningen. Ett brev gav tipset om en dansk 68-pedagog vid namn Illeris. Jag vet inte. Men kanske någon ytterligare i läsekretsen kan bidra med en förklaring.

Om konsten att lyfta en skola

Vanligtvis nedtyngda och klagande lärare bubblade befriande av skratt och skollust när de fick lyssna på Lorraine Monroe. Detta hände sig i höstas, då DN ordnade en heldag till inspiration för skolfolk. 600 kom. Och det de tog med sig hem, mer än något annat, var mötet med rektorn från Harlem.

Mitt i en miljö av arbetslöshet och diskriminering och hängande på gatan och flydda pappor och narkotika och våld lyckades hon skapa en av Amerikas förnämsta skolor - en public school i Harlem - som framgångsrikt tävlar med de bästa privatskolorna i vita överklassområden om att examinera de mest excellenta eleverna!

Ja, fascinationen var sannerligen stor inför detta fenomen hos det skolfolk som samlats i Folkets hus. Om det gick i Harlem, varför i all världen skulle det inte kunna gå i Handen? Vi har ju trots allt så mycket bättre sociala odds. Energin strålade ut från Lorraine Monroe, och alla kände den. Hon kunde därtill tala med auktoriteten hos den som lyckats trots "kvinna", trots "svart", trots "Harlem".

Kärleken till barnen och deras framtid strömmade också ut från podiet, den hängivenhet till uppgiften och dess betydelse som på ett så märkligt sätt försvunnit för allmän hängighet i många skolor. Aldrig hör jag en journalist säga att han valt fel yrke. Ofta hör jag lärare säga det. Ändå har de ett yrke som borde ge varje dag en adrenalinkick av djup mening och mäktigt gensvar.

Men hörde det församlade skolfolket vad missionären från Harlem faktiskt sa? Jag undrade efteråt. Ty reaktionerna under eftermiddagen tydde på att schablonerna om vad som är acceptabelt och "socialt" och "i tiden" sitter djupt.

Synpunkten att det måste råda en viss grundläggande ordning i arbets-situationen möttes av korridorkommentaren "från vilket århundrade är den?". En majoritet i salen vände sig mot tanken att ytterkläder, som

mössor och kepsar, ska lämnas utanför klassrummet och att rent av sådant som klädsel (även hos lärare!) signalerar respekt eller nedvärdering av skolan. Den postmodernistiska föreställningen att "ingen vet" vad kunskap är och att lärarna därför inte har något särskilt att överföra till eleverna, utan att dessa lika gärna kan utforma sin läroplan själva, var påtagligt närvarande.

Alla hade tjusats och laddats av en stark personlighet, men många tydligen inte velat uppfatta innehållet i hennes erfarenhet och budskap.

Nu finns chansen för alla som vill se den svenska skolan lyfta i arbetsglädje att läsa en hel bok av Lorraine Monroe, där hon konkret berättar om vad hon lärt och praktiserat under många år som både lärare och skolledare i olika miljöer. Redan titeln talar: "Nothing's Impossible" (Ingenting är omöjligt). Boken har just kommit ut på förlaget Times Books. Undertiteln är "Leadership Lessons from Inside and Outside the Classroom" (Erfarenheter av ledarskap innanför och utanför klassrummet). Detta är en bok som med fördel kan ersätta en mängd pretentiös skräplitteratur även i dess allmänna råd om hur man leder kreativa verksamheter.

Allra mest har den ändå att säga skolans ledare, detta farligt utbrända släkte. 40 procent av studierektorerna i Sverige och 30 procent av rektorerna överväger att byta yrke, enligt en undersökning av Arbetsmiljöinstitutet. Den svenska skolan lider av en svår ledarskapskris.

"Pockets of Excellence" (Fickor av excellens) finns i praktiskt taget alla skolor, noterar Lorraine Monroe. Grovt sett är 10 procent av lärarna naturbegåvningar, lärare som med sin personlighet och sin glöd i ämnet lyckas fånga en klass nästan hur omständigheterna i övrigt än ser ut. Ytterligare omkring 10 procent borde aldrig ha blivit lärare och bör inte få förbli det, menar Monroe. De kan vara förträffliga människor men saknar all lämplighet för att undervisa barn. 80 procent av lärarna är kanske inte stjärnor men kämpar på med god vilja; de kan bli bra med rätt stöd och stimulans.

Generalisering? Visst, i någon mån. Men Lorraine Monroe vill med den säga två saker.

Dels att skolan aldrig får tappa bort att den är till för barnen och deras utveckling; det är oacceptabelt att av en förvänd hänsyn låta lärare fortsätta år efter år att förstöra värdefull tid för tusentals barn.

Dels att god organisation och skolledning gör en avgörande skillnad. Man kan inte nöja sig med att skylla på barnens ursprung eller det övriga samhällets problem. Det räcker heller inte att notera att vissa lärare är stjärnor, medan de flesta kämpar på mot en kraftförstörande desillusion. Hela skolan, inte bara små fickor i den, måste bli bra. Och för att detta ska hända krävs ett tydligt ledarskap i skolan. Med sådant ledarskap går det att förvandla även medelmåttiga lärare, med god vilja, till goda lärare som förmår ge barnen lärdomar och inspiration för livet.

Det är alltså ett på samma gång krävande och hoppfullt budskap som Lorraine Monroe kommer med, om förändringens nödvändighet och möjlighet.

Monroedoktrinen kan vända skolan

Hur lyckades Lorraine Monroe skapa en av USA:s mest högklassiga skolor, som public school, mitt i ett Harlem där starka krafter drar i negativ riktning?

Som oftast när man granskar strategier som lyckats visar de sig bygga på enkla men välgrundade principer för mänskligt beteende. Dr Monroe sammanfattar dem i en serie satser som hon, med glimt i ögonvrån, kallar "Monroedoktrinen". Först kommer att som rektor upprätta ordning i skolan. "Jag visste att för att höja elevernas prestationer måste vi först upprätta ordning. Inte ens Kristus, Buddha eller Moses kunde ha undervisat eller utövat ledning under kaos." "Utan ordning kan ingen inläring ske."

Lorraine Monroe började med att själv utforma tolv "icke förhandlingsbara" ordningsregler för eleverna:

1. Kom till skolan dagligen och i tid. Kvarsittning tillämpas för sen ankomst.
2. Lämna alla ytterkläder i klassens garderob.
3. Förflytta dig snabbt mellan lektionsrummen. Gå tyst in i rummet, sätt dig på din plats och börja arbeta genast.
4. Var förberedd för att arbeta varje dag. Ta med stor anteckningsbok, pennor, linjal, gradskiva och övrig utrustning som krävs för inläringen.
5. Gör hemläxa varje kväll. Den som inte gör sin läxa får kvarsittning i skolan med läxhjälp.
6. Ät endast i kafeterian. Att tugga tuggummi och äta godis är förbjudet även i kafeterian.
7. Ta inte med radio, freestyle, personsökare, spel och dylikt till skolan.
8. Håll din skolbänk ren och fri för arbete.
9. Ge dig inte in i fysiskt eller verbalt våld. Lär dig att vara oense med andra utan att bråka med andra. Slåss inte.

10. Respektera skolbyggnaden. Förstör inte någon del av byggnaden med graffiti eller liknande.
11. Visa din studerande-ID för varje auktoriserad vuxen i skolan som så begär.
12. Bär din skoluniform dagligen. Huvudbonader får inte bäras inomhus.

Till dessa ordningsregler kopplades en sanktionsskala i sex steg, alltifrån samtal med berörd lärare till förflyttning.

Under sommaren arbetar rektor Monroe fram ett noga genomtänkt program för "Dag Ett" och "Vecka Ett", tillsammans med sina lärare. Genom detta sätter man från första stund en ton av ordning och lärande. Elevernas förväntan inför skolstarten möts från första minut i skolan. Redan första dagen ges hemläxa. Innan barnen går hem kl 14.15 första dagen har de fått inpräntat de tolv reglerna minst fyra gånger, sista gången med extra förklaring från rektor själv.

"Det centrala vi inpräntar under dag ett och vecka ett är att sommaren är över, detta är en seriös skola, ni kommer att arbeta hårt men älska det därför att vi lärare har planerat underbara saker för er att upptäcka under det här läroåret."

Genom ett system med en särskild betygsatt övningsuppgift, "Do Now", under de första fem minuterna av dagens lektion ges eleverna extra skäl att komma i tid. Detta och andra knep gör att varje lektionstimma används effektivt från start. Som professor Torsten Husén visat är det fulla utnyttjandet av lektionstiden en huvudförklaring till skillnader i skolresultat mellan olika länder.

Regler som de här kan ge intryck av en hård skola. Det förhåller sig alldeles tvärtom. Om reglerna bara etableras med kraft från första början kommer de att internaliseras av eleverna. De blir en naturlig del av en god arbetsvana. "De flesta barn hatar våld, särskilt i skolan." När livet utanför skolan rymmer så mycket oro och stök vill barnen att skolan ska vara en fristad.

Nästa stora rektorsuppgift är att fokusera alla på skolans mission. Redan att lärarna känner att det råder ett ordningsklimat som medger arbete lyfter motivationen enormt. Lorraine Monroe predikar ständigt vad man är till för: ”Att lära barnen - oavsett deras ras, religion, etniska bakgrund, klass och kön - att läsa, skriva, tänka, nyttja datorer, uppskatta kultur, tala väl och uppträda på ett sådant sätt att de kan bli ekonomiskt oberoende medborgare som bidrar positivt till vårt samhälle.”

Hennes viktigaste uppgift som rektor har varit att stödja lärarna. Hon går regelbundet runt på lektioner, iakttar hur lärarna har planerat och genomför lektionerna, håller gnistan uppe hos de bästa lärarna, ger konkreta råd i en stödjande anda till lärare om hur de ska kunna förbättra sig. Detta förutsätter att rektor själv är en skicklig och erfaren lärare.

Som i andra sammanhang finns även här en god spiral: när alla märker att ledaren har sett vad som är dåligt och vad som är bra, då växer tilliten och lusten hos de bästa krafterna. Hela organisationen är nu på deras sida. Förbättringsidéer som förr gömdes kommer fram. När det väl vänt bidrar också annat till en högklassig skola: högtidsdagar och föreningsliv, extralektioner och humor, insatser i det egna samhället som ger stolthet och status. För att inte tala om en rektor som smittar med sin energi och vision.

Det intressanta är att det går att på kort tid vända en nergången skola till en ypperlig, med hjälp av några enkla men tydligt tillämpade principer plus en ledare som vet vad hon vill och som ägnar sig åt kärnan: lärarna i klassrummet.

Svenska skolan behöver ledare

Debatten om skolan tenderar hela tiden att gå runt det som verkligen avgör hur bra skolan är. Med märkvärdiga utläggningar om läroplaner och gruppedagogik och betygssystem och specialresurser och allt vad det har varit, klädda i ännu märkvärdigare språkdräkt, har den skolbyråkratiska eliten utestängt alla andra från diskussionen. Få har vågat säga att kejsaren är naken. Men i sitt färiska remissvar över Skolkommittén noterar Riksrevisionsverket lakoniskt: "Utredningen har inte lyckats definiera problemen och ännu mindre ge förslag till hur de ska lösas."

Ingen myndighet kan reglera fram bra lektioner och lust att lära. Och ingen riksdag bör göra sig till expert på metodik i klassrummet. När det gäller undervisningsmetoder är alla sätt bra som fungerar. Lärare måste ha friheten att finna sin väg att skapa ögonblicken av magi hos barnen, dessa livsbärande upptäckter av nya horisonter som det sedan blir en inre drift att själv söka.

Autonomin i klassrummet - friheten och utlämningen i mötet med barn som ska få med sig lärlust och lärdomar för livet - är läraryrkets fruktan men också dess livsluft och stolthet. I den kan inte, bör inte, statsråd och riksdagsmän beskäftiga klunsa in och säga att "nu ska ni alla bedriva grupparbete". Det räcker gott om riksdagen anger en kärna av kultur och kunskap som måste överföras, oavsett metoder. Men vad politiker bör göra det gör de nu inte, medan det de inte kan göra, det försöker de.

I en annan del av debatten klagar man bara över besparingar. Må vara. Men ingen som har undersökt den svenska skolan kan mena att brist på resurser är någon viktig anledning till svaga resultat. Nästan inget land har till exempel så många lärare i förhållande till elever i grundskolan som Sverige. Forskningen är också entydig: klasstorlek har nästan inget samband med skolresultat.

Förvisso finns märkliga prioriteringar att diskutera. Lokalhyror till bankrutta kommunala fastighetsbolag har stulit medel som skolan rätteligen borde ha haft. Falska modelärer om IT kontra läsning har bidragit

till en halvering av inköpen av skolböcker. Farligt! Den goda skolboken ger struktur åt inläringen och är i bästa fall en del av det som överför kunskapens magi. Det här behöver diskuteras och rättas till. Men de totala resurserna för skolan - i pengar, i vuxna, i lokaler, i tid - är så pass stora, vid internationell jämförelse, att resursmängden som sådan inte kan vara kärnan i den svenska skolans problem.

Vi behöver nu en skoldiskussion som tar sikte på hur skolan konkret fungerar. Tre saker avgör:

1. Det måste råda ordning. Inget framgångsrikt arbete kan bedrivas under våld och bråk och buller och stök. Den sociala träningen, som politiker och centralbyråkrater älskar att tala om, kan inte äga rum vid sidan om arbetet, den sker genom arbetet i skolan. Skolan, skriver Neil Postman i boken "Skolan och kulturarvet" från 1979, "är inte en förlängning av gatan, bion, rockkonserten och lekplatsen. Skolan ska vara en värdig, seriös och välordnad miljö".

2. Det måste finnas lärare som har något att lära ut och som känner lust och glädje och stolthet över att få dra med sig sina elever till att erövra samma bildningslust. Sådana lärare ska vara beundrade och hedrade av det övriga samhället, ses som framstegets och civilisationens vardagshjältar. De ska ha bra betalt och ett stort mått av kreativ frihet. Den som efter fem års högre utbildning börjar som adjunkt får i dag en startlön på 14 000 kronor och en slutlön på ofta inte mer än 16 000 kronor. Om vi inte lyckas bryta ett kvarts sekel av falskradikal proletarisering av de svenska lärarna så är alla andra åtgärder meningslösa.

3. Det måste finnas ledare, som håller samman alltihop, som hela tiden påminner om det viktiga målet med verksamheten, som följer och "coachar" lärarna.

Den svenska skolans huvudproblem i dag är en ledarkris. Rektorerna slits mellan olika roller, visar Skolledarna i rapporter. Alltför många fastnar som förvaltningsledare i en kommunal administration, med uppgift att bereda sammanträden och allt ifrån ekonomi till samarbete med dagis.

Rektorer som fungerar som Lorraine Monroe är sällsynta:

1) Håll envetet en ordnad arbetsmiljö.

2) Följ, bedöm, förbättra lärarna (och lyft bort de få som är olämpliga för yrket).

3) Ta varje tillfälle att predika skolans och bildningens betydelse, och att lyfta den egna skolans stolthet. Rektors tal ska vara väl förberedda till innehåll och form samt fokuserade på det centrala. Nu är de oftast platta och stillösa och ofokuserade (som varje förälder vet brukar skolans föräldramöten inledas med sidofrågor som utflykter, bidragsregler och sammanträden; signalen är fel nio gånger av tio!).

Rektor ska vara "the prime teacher of teachers" skriver Lorraine Monroe.

Vad gör vi åt ledarkrisen i den svenska skolan? Detta borde nu vara centralfrågan i skoldebatten. Ty ur den följer också mycket av det andra: upprättandet av ordningen, lyftet av lärarna ur tristess och uppgivenhet.

Se skolan i arbete!

Det är hög tid för en skoldebatt som gäller de konkreta villkoren för undervisningen. Dagens extra riksdagsdebatt om skolan borde bli upptakten till ett valår där skolan görs till ett av de centrala ämnena för diskussion. Nästan alla har erfarenheter och synpunkter: lärare, föräldrar, ungdomar, mor- och farföräldrar.

Reaktionerna i spåren av DN:s artiklar om skolan har varit starka, konkreta och konstruktiva. Skolan formar i stor utsträckning framtiden för Sverige. Den ger eller förtar livschanser. Den höjer eller sänker medborgarkompetens. Den ökar eller minskar jämlikhet. Den stärker eller urholkar vårt lands framtidsförutsättningar.

Vi bör alla begära mer av våra främsta politiker, i riket och kommunerna, än att de använder "kunskapssamhälle" som ett kodord, ett av dessa modebegrepp, som debattörer svingar sig med utan att behöva säga någonting av substans. Det räcker heller inte att nämna "Perssonpengar" som slagträ eller lösning. Frågorna kring den svenska skolan går betydligt djupare än så.

En person som gått igenom forskningen om resursanvändningen i skolan skriver: "Jag tror jag vågar påstå att den svenska skolans kris inte är en resurskris - förmodligen satsas det mer resurser på svenska skolbarn än på några andra barn i världen." (Statskontorets chefekonom Richard Murray i Ekonomisk Debatt 1996, nr 7).

En del är bra eller har blivit bättre i den svenska skolan. Lågstadiet tycks fungera väl; den första viktiga innötningen av räkning, skrivning och läsning sker numera under stor samstämmighet kring uppgiften mellan lärare och föräldrar. Annat är inte så bra

som det borde kunna vara, givet svenska lugna förhållanden och stora resurser.

Resultaten i matematik är alltså anmärkningsvärt svaga. Alltför många läser och skriver alltför dåligt ännu efter nio år i grundskolan. Den

grundläggande medborgarundervisningen för vår demokrati brister.

Mobbning, oro och bråk är alldeles för utbredda med tanke på den mängd vuxna som finns i svenska skolor; vi får aldrig glömma att mobbning är en fasansfull terror som ger djupa sår för hela livet. Den måste bekämpas envetet och kompromisslöst.

Glöden bland dem som främst har att göra det, lärarna och rektorerna, är allvarligt falnande. Förvisso finns det många bra lärare, hålls varje dag ett stort antal utmärkta lektioner, ja finns även rektorer som lyfter sina skolor till lust och lärkultur. Men suckandet, pustandet, uppgivenheten, det mediokra, osäkra och ofokuserade är alltför vanligt för att kunna lämnas därhän.

Även mobbning och våld, som vi har uppmärksammat mycket på DN Debatt och på nyhetsplats i DN, speglar en samlad kultur och miljö som inte är bra. I den riktigt goda skolan - där alla vet värdet av skolarbetet, där många brinner av iver att lära och lära in, där normerna är tydliga och erkända, där glädje och humor flödar i en genuint skapande atmosfär - där frodas inte våld och nedbusning. Där tar sig energin andra riktningar. Där är vuxna alerta och ingriper.

”Svenska skolpolitiker och tjänstemän har aldrig frågat efter hur tiden utnyttjas i skolan”, noterar Richard Murray i sin genomgång av kunskapsläget. Ändå är detta en utomordentligt viktig faktor för skolans resultat. Inte heller har de skolansvariga intresserat sig nämnvärt för frågan hur skolans ledare ska kunna ägna sig åt det centrala, nämligen villkoren för undervisningen, och vilka instrument de ska ha för att kunna bedöma och påverka lärarna. ”Skolledningens betydelse framträder i mycket skarp dager”, summerar Murray forskningsläget.

Ej heller har lärarnas kunskapsyn, arbetslust, status och lön påtagligt intresserat den konventionella skolpolitiska debatten. Icke ordningen, som är en förutsättning för varje arbete. Och icke hur man ska underlätta för föräldrarna att stötta sina barn. Hur kan skolpolitiker och skolbyråkrater annars komma på sådana tankar som att införa en matematikform som bryter föräldrarnas möjligheter att hjälpa till med hemläxor (mängd-

läran), drastiskt minska förekomsten av egna läroböcker som ger struktur och förståelse även för föräldrarna, ständigt ändra betygsbeteckningar så att det ska bli extra svårt för föräldrar att tolka var deras barn befinner sig?

Skolpolitiker och skolbyråkrater har använt oändliga ordflöden åt frågor som är mindre betydelsefulla för skolans resultat, medan de ägnat begränsat intresse åt de faktorer som avgör hur skolan lyckas. Och de har genom åren utvecklat ett specialspråk, vars märkvärdighet endast överträffas av dess tomhet på innehåll. Detta språks väsentliga funktion har varit att

utestänga folk i allmänhet från att förstå vad skoldebatten gäller.

Visa nu med start i dagens extradebatt i riksdagen att det går att föra en skoldebatt som inte utestänger utan som inbjuder, som välkomnar föräldrar, lärare och ungdomar att påverka det verkliga och det viktiga: villkoren för eleven, läraren, föräldrarna att samlas kring arbetsuppgifter med krav på disciplin men med löfte om magi.

Läraryörakt hos kommunerna

Artikelserien i januari om den svenska skolan gav en läsarstorm, starkare än någon gång under mina nu elva år på DN. Och stormens riktning har varit för, inte emot. I synnerhet har många läsare hört av sig med starka erfarenheter och meningar. Ett 30-tal inlägg har vi fått plats med på denna sida.

Teserna i januari-artiklarna var föga originella. Med stöd hos Harlem-rektorn Lorraine Monroe hävdade jag att fokus borde förflyttas från skoldebattens vanliga tungomålstalande kring läroplaner och märkvärdiga pedagogiska teorier till skolans konkreta verklighet. Tre saker är då särskilt viktiga: 1) att återupprätta ordning, 2) att lyfta lärarnas självförtroende, status och arbetsglädje, 3) att få rektorer som verkligen leder sina skolor i stället för att mest fungera som kommunala administratörer. Utan dessa tre hjälper inget annat. Med dem finns många andra spännande framtidsfrågor för skolan.

Att sådana självklarheter framstår som utmanande genombrott säger något väsentligt om hur konstig svensk skoldebatt har varit. Jag känner mig ännu säkrare än i januari på att jag har rätt. Docent Lennart Grosin och fil dr Richard Murray har visat studier som belägger hur avgörande de här tre faktorerna är. Vittnesmålen från lärare har varit starka och konkreta. Ingen orkar hålla upp den inre glöd som krävs för att kunna väcka andras lärlust, om de yttre villkoren mest präglas av larm och kaos.

En stor fråga som har ställts i debatten är om skolan som form är överskattad. Är det rimligt och lämpligt att alla ska tvingas sitta vid en skolbänk fram till 19 års ålder? Vi måste se den frågan med öppna ögon. Skolrötta tonåringar måste ges alternativ för att ta sig in i livet. Skolplikten i ungdomen borde ersättas av en skolrätt för livet, som Gunnar Wetterberg föreslår i boken "Nästa Sverige".

Men en poäng med Lorraine Monroes filosofi är samtidigt att det går att lyfta skolan utan att dessförinnan ha gjort om hela samhället. Titeln på hennes bok talar: "Nothing's impossible". Det är inte ofrånkomligt att så

många vuxna visar så många tappade sugår.

Problemet är likväl större än att "lyfta sig i kragen". Bland annat finns ideologiska föreställningar som har blivit till mentala blockeringar. En sådan är att "ordning" skulle stå i motsättning till "aktivitet", "glädje", "kreativitet". Björn Sandmark driver den tesen, i polemik med mig, på Expressens kultursida 19/3. Han lyfter fram rektorn Elisabeth Sörhuus på Hjulstaskolan som ett "svenskt" alternativ till Lorraine Monroe. Ack, dessa vanföreställningar. Elisabeth Sörhuus är det närmaste man kan komma Lorraine Monroe i svensk skola. Båda bygger sin rektorsfilosofi på att en viss grundläggande struktur, och tydlighet är förutsättningen för arbete och kreativitet.

Till blockeringarna bidrar tyvärr skolans "huvudmän". Riksrevisionsverkets granskning av skolan är skrämmande avslöjande (RRV 1998:26). Skolverket är "frånvarande" i skolan. Verket ägnar sig åt målformuleringar och dylikt. "För sig blir de abstrakta, förlorar substans och distanserar från brännande frågor och ansvar", noterar RRV. RRV konstaterar också: "Skolverket söker etablera en ny kompetensprofil främst genom att minska inslaget av medarbetare med praktisk skolbakgrund till förmån för personer med annan bakgrund, t ex psykologer, journalister och forskare."

Rektorerna "fungerar knappast som pedagogiska ledare", konstaterar RRV. De har pålagts växande administrativa uppgifter i förhållande till kommunen, samtidigt som deras administrativa stöd skurits ner. "Inte i någon av de skolor vi besökt anser lärarna att rektor spelar rollen som pedagogisk ledare."

Kommunerna kommer ändå värst ut ur RRV:s granskning. Bland de ledande politikerna och förvaltningscheferna i kommunerna dominerar uppfattningen att "lärarkåren är ett avgörande hinder". Dess "grundutbildning anses genomgående för akademisk". Den har inte förstått att lärare inte ska vara kunskapsförmedlare utan att "eleven själv ska ta ansvar för sitt lärande och för att söka kunskap". De kommunala huvudmännen markerar "ett starkt avståndstagande från den tidigare skoltraditionen".

De tror inte på ämneskunskaper och på lärare som lär ut någonting. Samtidigt intresserar sig kommunerna ”mer för skolans kostnader än för dess resultat”.

Hur ska man få ett lyft av den svenska skolan med en skolmyndighet som inte bryr sig om verkligheten, med kommunala huvudmän som djupt misstror hela lärarkåren och med rektorer som inte har tid att syssla med skolan?

Men skolan är för viktig för att vi ska kunna lämna den åt dessa krafter. Rimligen finns det några partier som är beredda att ta strid om synen på skolan i höstens kommunalval. Varje kommun är enligt lag skyldig att ha en ”skolplan” och den bör nu underställas medborgarna. En grupp av kloka personer bör vidare tillsättas för att pröva tillståndet i den svenska skolan och vad som kan göras.

En vettig analys av skolan är tyvärr omöjlig inom ramen för den föreställningsvärld som utmärker de offentliga institutioner som i dag präglar skolan. En oberoende tankesmedja som SNS borde ta initiativet, precis som den gjorde på sjukvårdsområdet.

Anförande vid liberal skolkonferens den 24 januari 1998

Skoldebatten har i alltför många år gjort även enkla frågor komplicerade och haft en osedvanlig förmåga att syssla med annat än det som betyder något:

En skolbyråkratisk elit har med märkvärdiga utläggningar om läroplaner, gruppedagogik, betygssystem, specialresurser och allt vad det har varit, klädda i en ännu märkvärdigare språkdräkt, utestängt alla andra från diskussionen om skolan. Få har vågat säga att en så anspråksfull kejsare faktiskt visat sig naken. Nyligen skedde det dock i ett remissyttrande från Riksrevisionsverket över den senaste skolkommittén: "Utredningen har inte lyckats definiera problemen, och ännu mindre ge förslag till hur de ska lösas", skriver RRV lakoniskt. En smärre brist hos en skolpolitisk utredning kan tyckas.

I en mer populär del av debatten påstås allt handla om för lite resurser. Även lärarorganisationerna har i sina kampanjer valt att göra detta till huvudsak.

Men inget tyder på att någon av de här två faktorerna avgör. Skolan lider inte i första hand av brist på formuleringar uppifrån. Politiker har snarare i allt för hög grad försökt lägga sig i metodiken i undervisningen, i stället för att ange det grundläggande kunskapsinnehållet.

Inte heller utmärks den svenska skolan av brist på resurser. Tvärtom. Alla internationella jämförelser säger att Sverige framförallt avviker genom att ha en dyrare skola än nästan alla andra länder, och en betydligt högre lärartäthet. De studier som har gjorts säger dessutom att sambandet är svagt mellan klasstorlek och skolresultat. Visst behövs det en diskussion om resursfördelningen i kommunerna, däribland hur höga lokalhyror har använts till att sanera kommunala fastighetsbolag. Men den svenska skolans problem består inte i för liten total mängd av vuxna, lokaler och utrustning.

Jag tänkte alltså inte tala om läroplaner och andra politiska beslutsdo-

kument, ej heller om resurser, heller inte om friskolor. Jag tänkte bara säga vad jag tror är nödvändiga förutsättningar för att arbetet ska fungera i skolan. För arbete är just vad skolan är till för att bedriva, och ett oerhört viktigt arbete: att överföra kunskap och bildningsarv till nästa generation och att träna den i en sund hållning till arbetsdisciplin och förnuft.

Jag vill lyfta fram tre krav för att skolan ska fungera:

Det måste råda ordning. Inget framgångsrikt arbete kan bedrivas under våld och bråk och buller.

Det måste finnas lärare som har något att lära ut och som känner lust och glädje och stolthet att få göra det.

Det måste finnas ledare som håller samman alltihop och som hela tiden påminner om det viktiga målet med verksamheten.

Vi kan diskutera hur mycket som helst om vad vi ska göra med skolan; om inte de här tre delarna fungerar i skolan hjälper annat inte ett dyft.

Får jag ta ordningen först. Skolan, skriver Neil Postman i boken "Skolan och kulturarvet" från 1979, "är inte en förlängning av gatan, bion, rockkonserten och lekplatsen". Skolan ska vara en värdig, seriös och välordnad miljö. Skolan ska vara en plats "där man sätter intellektet högt, i en omgivning som präglas av vårdat språk, gott uppförande och respekt för symboler."

Jag var uppe och talade häromåret i mitt gamla läroverk i Torsby. Det som slog mig var att ordningen inte hade förändrats någonting som jag mindes den från 60-talet. Inget klotter på väggarna, inget skräp på golvet, ingen svinstia i matsalen, inget våld på rasten, inga oförsämdheter kastade mot lärarna. Tiden hade nästan stått still, i den goda meningen att det fortfarande, i mitten på 90-talet, rådde stil och disciplin. Förklaringen var enkel. Samma studierektor var fortfarande kvar. Och han hade inte en enda vecka under dessa 30 år låtit förfall börja. Varje tillstymmelse till disciplinupplösning hade stoppats genast, redan på nivån kolapapper kastat på golvet.

Detta är nu den stora upptäckten när det gäller civil ordning i städer, där New York har gått i spetsen för en ny strategi. Genom att bry sig om

det lilla når man effekter i det stora. "Fixing Broken Windows" heter den bok där kriminologen George F Kelling utvecklat teorin och praktiken. Om en fönsterruta är krossad i ett bostadsområde, och om människor veckan därpå ser att den inte lagats utan att ytterligare två fönsterrutor krossats - vad drar de då för slutsatser? Jo, de tänker: det här är ett område i förfall, ingen bryr sig. Vettigt folk blir rädda och drar sig undan. Gång på andra sidan laglighetens gräns drar i stället in; "här är fritt fram". När den här processen har fått starta och pågå en tid hamnar man i en ond spiral som blir väldigt svår att bryta; förfall lockar fram mer förfall, samtidigt som goda krafter finner det alltmer meningslöst att bry sig. Det dåliga tar över som dominerande norm från det goda.

Mekanismen är precis densamma i skolan, och på vilken arbetsplats som helst. Om man börjar strunta i stil och kvalitet och förfall i det lilla, kommer snart ordningen och stilen att brytas ner i dess helhet.

Därför är det så viktigt att vuxna i skolan, och det finns det gott om, inte börjar vika undan. Kommer det klotter på en vägg, så ska det bort inom ett par timmar, inte vara kvar i månader i en skola som nyrenoverats för ett par miljoner, som jag har sett exempel på. Skolan måste från första början ha entydiga kontrakt med elever och föräldrar om att skolk inte accepteras och att dörren stängs om man inte kommer inom en viss tid till lektionen, säg fem minuter. Skolk ska ge indraget studiebidrag på gymnasiet. Om det finns elever som helt saknar motivation är det bättre att man finner nya ingångar i arbetslivet, lärlingssystem, än att de ska gå kvar och förstöra skolan också för de övriga. Ordningsbetyg borde återinföras. Rektor måste vara tydlig och bestämd, även i detaljer när det gäller disciplin. Knivar måste tas ifrån alla elever. Gång får inte, likt maffian, ta över ordningsmakten.

Tillåt mig säga att även kläder och stil hör till det som skapar respekt för betydelsen av den uppgift man håller på med; elever ska inte tillåtas sitta med kepsar på i lektionssalen. Kanske borde rentav en och annan lärare fundera över vilka signaler som sänds ut om lärarrollen, om lärare klär sig säckigare än eleverna när de ska leda en lektion.

Jag vet att ordet "disciplin" låter fruktansvärt ålderdomligt. Men utan tystnad, tidpassning och ordning kan ingen effektiv undervisning bedrivas. "Inte ens Kristus, Buddha eller Moses kunde ha undervisat eller utövat ledning under kaos", skriver New York-rektorn Lorraine Monroe i sin bok om ledarskap i skolan. Därför måste skolan våga att bestämt hävda dessa normer. Och jag kan försäkra, att vad föräldrar vill ha är mer disciplin, i denna goda mening: en miljö som det går att läsa och lära i. Det gäller faktiskt för de allra flesta elever också.

Lärarna

Några ord om lärarna. Att vara lärare i dag borde vara att ha det stoltaste och mest inspirerande av alla yrken. Alla säger ju att vi lever i "kunskaps-samhället"; de som meddelar kunskap borde då stå högst i anseende och självkänsla. Därtill är det ett skapande yrke; i mötet med elever har man stor frihet att utveckla sina egna metoder.

Ändå tyder så mycket på att många lärare i dag inte har den här självkänslan och arbetsglädjen. Hur kommer sig det? Jag hör aldrig en journalist säga att han valt fel yrke och borde försöka bli något annat, men många lärare säger så. Vad är det som har brutit ner så mycket av stolthet och lust hos lärarna?

Den frågan borde vi egentligen ägna en hel konferensdag, för den är viktigare än allt annat när det gäller skolan. Några korta iakttagelser:

Sedan 30 år, 1968 är symbolåret, har det varit en mer eller mindre medveten politik i det här landet att proletarisera landets lärarkår. Den har fått sin reallön sänkt bortom all rim och reson. En adjunkt i grundskolan och gymnasiet har idag en genomsnittlig livslön som är 10 procent lägre än livslönen för dem som har gått direkt ut i yrkeslivet från gymnasiet. Den som efter fem års högre utbildning börjar som adjunkt får en startlön på 14 000 kronor, ungefär samma efter skatt som en vaktmästare eller en sekreterare. Slutlönen ligger någonstans mellan 16 100 och 21 600, med extremt liten löneutveckling och lönespridning. En toppavlönad adjunkt, med 20 500 kr i månadslön före inkomstskatt och 27 000 i bruttolön,

betalar ca 18000 i total skatt (löneskatt, inkomstskatt, moms och punkt-skatter på konsumtionen) och får själv behålla ungefär 9 000. Detta är skandal för ett kultursamhälle.

I proletariseringen ingår också att beröva yrket dess fria och kreativa innebörd. Man har hela tiden strävat efter att schemalägga och reglera arbetstiden, i stället för att läraren ska kunna känna friheten och ansvaret att förbereda sig, naturligt nog ofta hemma, eftersom det inte finns rimliga arbetsplatser på skolan.

Pedagogiska modeväxlingar, framställda med löjlig anspråksfullhet, har samtidigt bidragit till osäkerhet om lärarrollen. Till och med statsråd har skällt ut vad de kallar ”katederundervisning” och försökt leka experter på metodik, i stället för att tala om någorlunda tydligt i kursplaner vilket kunskapsinnehåll skolan ska ha. Nu senast anser sig politiker veta att alla lärare, och alla elever, ska idka grupparbete med varann och driva ”projekt”, som om riksdagsmännen skulle vara experter på inlärningsmetoder i varjehanda ämnen.

Modetänkandet har skapat osäkerhet också hos föräldrarna genom åren. Mängdläran är bara ett exempel på påhitt vars största effekt har varit att upphäva föräldrarnas möjlighet att hjälpa sina barn med läxorna. Detta är värre än ett brott, det är en dumhet, eftersom stödet hemifrån över generationerna är en av skolans största tillgångar. De ständiga kasten i betygssystem har samma typ av effekt, föräldrarna berövas kunskap om mätinstrumentet. Efter alla turer verkar man nu åter vara på väg tillbaka till det gamla systemet. Hade det gjort någon skada om det fått vara kvar hela tiden?

Nu har vi så IT-hysterin, som sätter läroboken på undantag. Övertron på att skärmen i sig ska tillhandahålla skolningen är grotesk. Läroboken behövs alltså för att skolan ska ha en tydlig struktur. Den behövs också för att föräldrarna ska veta var man befinner sig och kunna hjälpa till. Läsningsen som kunskapsart kan inte ersättas. Bara den som lärt sig läsa och förstå kan använda datorn som instrument för att söka svar på frågor som datorn aldrig i sig kan tillhandahålla.

Att lära ut

Arne Helldén, själv lärarutbildare, punkterade några av skoldebattens ballonger redan i en bok som kom ut 1982 och som jag vill rekommendera till omläsning. "Platon eller Soptippen" heter den. Där finns den märkliga idén att läraren inte ska tro att han kan något som är värt att lära ut. I stället, sägs det, ska barnen få forma innehållet utifrån egna erfarenheter. Dessa erfarenheter kan rimligen inte innefatta det de inte redan vet, vilket ju är själva definitionen på vad de behöver lära sig. "Myten säger att eleverna själva ska planera sin undervisning. Det kan de givetvis inte. De kan ju inte planera något som de inte har en aning om." Barnet "kan inte uppfattas som ett patenterat läromedel, vars behov och mer eller mindre tillfälliga impulser helt och hållet ska styra undervisningen i våra skolor." Skolan handlar också om att barn ska kunna ta sig ur sina givna omständigheter, även när de är dåliga. Detta är en fundamental strävan för att vidga livschanserna i ett liberalt samhälle, av särskild betydelse för dem som inte har fötts med silversked.

Inte ens de mest kvalificerade forskare, ledande professorer, betar sig så som moderna pedagoger har sagt att man ska göra i skolan. Tvärtom, de börjar med att ta reda på så mycket som möjligt av vad andra vet, innan de formulerar sina egna frågor.

Läraren ska kunna sina ämnen och sitt arbete, och försöka bli så duktig som möjligt på att överföra den kunskapen, vidga horisonterna utöver vad barnen redan vet. Detta är allra viktigast för dem som inte får det automatiskt via hemmet. Vi, som växt upp i skogsbygder, är evigt tack-samma för att vi fick gå i en skola som inte sa till oss att vi skulle hålla oss till våra egna erfarenheter. Men i stället för att se sig ha en särskild uppgift just som lärare kan moderna lärarkandidater få för sig, noterar Helldén, "att det är viktigare att de utbildar sig till elever än till lärare."

"Att sjunka ner till en resurs, en kratta eller spade, som eleverna vid behov kan anlita, är helt enkelt en prekär och förödmjukande situation för en som vill utöva sitt yrke." Läraren måste ha och använda en stark

yrkesidentitet just som lärare, inte gå in för att bli så lik eleverna som möjligt. Motivation hos eleverna ska komma ur det intresse läraren kan skapa för vad han har att lära ut. "Det enda som kan skapa intresse för kunskap är kunskap." Det håller inte att hitta på något annat än bildningstörst för att inge lust. Sedan kan man förvisso behöva använda olika metoder för detta, inklusive självständigt arbete från eleverna. Alla sätt är bra som fungerar, och säkert särskilt de som aktiverar.

Kunskap

Den postmoderna tanken, att ingen vet vad kunskap är, har också bidragit till osäkerhet. I olika varianter har den spritts till skolfolk. Förvisso är kunskapsfilosofi ett intressant fält. Men för att meningsfullt kunna bearbeta intelligenta frågor, som rör olika perspektiv på tillvaron, måste man faktiskt ha en bas av grundläggande kunskaper och färdigheter: ett språk, en matematik, en läs- och skrivförmåga, en orientering om samhällssystem och geografiska förhållanden etc. Om absolut allt flyter får man inga instrument för att alls kunna tolka en komplex verklighet.

En annan stor tanke under 30 år har varit att arbete och fostran är två olika saker. Den "socioemotionella biten" framställs som något alldeles eget. Psykologspråk har tågat in och gjort allt till oerhört märkvärdiga relationsfrågor. Men, fastslår Arne Helldén, "relationerna mellan människor är inte psykologi. Det måste finnas ett innehåll också."

Det räcker inte att tala djupt om relationer lärare-elev, lärare-lärare, elev-elev. Skolans liv består av elev - arbete - lärare. I de psykologiska och pedagogiska rymderna finns det knappt plats för begrepp som lärare, undervisning, arbete. "Man har glömt att den centrala funktionen i skolan är arbete." Och att det är disciplinerat arbete med ett väsentligt innehåll som ger fostran för livet. Fostran är inte en psykologisk art i sig, vid sidan om arbetet. Den sker genom vanan av disciplinerat målinriktat arbete.

Status, lön och självförtroende för lärarrollen hör till det som de svenska lärarna enligt min mening behöver betydligt mer av.

Ledarna

Till sist några ord om ledarna. De är oerhört centrala för att vi inte ska få enbart "pockets of excellence", för att citera Lorraine Monroe, utan "schools of excellence". Här är läget katastrofalt, enligt en färsk studie på initiativ av skolledarförbundet. Flertalet rektorer är utbrända eller på väg att bli det. De tycks slitas mellan olika kulturer. En del är vana att administrera förvaltningsregler och förväntas nu vara entusiasmerande chefer. Andra har uppfattat att deras uppdrag från staten är att vara pedagogiska ledare, men att deras nya uppdrag från kommunen är att bereda sammanträden och administrera allt, från ekonomi till samarbetet med dagis.

Rollsplittringen är ett fundamentalt problem som man måste göra något åt. Rektorer måste få vara skolchefer i första hand, och inte förvaltningsledare i en kommunal administration, "the prime teacher of teachers", med Lorraine Monroes ord. Och de måste få stabsstöd för att orka ägna sin mentala huvudenergi åt skolans inre liv: däribland ordningen, miljön och lärarnas arbetsförutsättningar.

Mina intryck av särskilt grundskolans rektorer är nedslående. Jag medger att det rör sig om anekdotiska erfarenheter. Ta bara en sådan sak som att hålla tal på skolavslutningar och föräldramöten. Det är inte oviktigt för bilden av nivå, stil och fokus på skolan. Min erfarenhet är att rektorer sällan lever upp till det här begränsade, men tydliga, kravet på en ledare. Typisk inledning inför 800 uppklädda elever och lika många förväntansfulla och högtidliga föräldrar, invandrare särskilt högtidligt klädda, på en skolgård på svenska flaggans dag: "Hej, mår ni bra? En sån tur att vi har fått vackert väder." — "Avslutning: "Låt oss utbringa en stor applåd. Och nu så ska vi sjunga en visa: du gamla du fria." Det mest är platt och stillöst, ett pjosk- och pjollerspråk som sänker nivån i stället för att lyfta, utan varje märkbar möda i förberedelser för ett budskap om bildningens betydelse, utan varje höjd till innehåll och form.

Brev från rektor brukar innehålla berättelser om vilka sammanträden han suttit i, samarbetsprojekt, ombyggnader, kanske datorer, sällan eller

aldrig vad han har för strävanden med skolans inre arbete. När vi samlats till föräldramöten har inledningen inte gällt undervisningen, dess betydelse, innehåll och inriktning, utan nästan alltid sidofrågor, som utflykter och reglerna för bidrag.

Det här kan låta som petitesser, men det säger något om vad som står i centrum. Det ger signaler, som skolan bör tänka på. Det är typiskt dåligt ledarskap.

Jag inser att skolan har problem med att rekrytera ledare. Sådana finns också inom andra professioner där det är viktigare att arbeta i yrket än att vara chef: sjukvård och journalistik är två liknande områden. Men skolan har särklassigt värst svårigheter i dag.

Något måste göras åt skolans ledningskris. Det finns för många felriktade, otydliga och/eller utbrända rektorer, för få som likt Lorraine Monroe ägnar sin tid åt att upprätthålla en arbetsmiljö och en målmedvetenhet som gör att det dagliga arbetet fungerar. Hur många rektorer anser sig till exempel ha tid att systematiskt gå runt och lyssna på lektioner och vara goda rådgivare till sina lärare?

För att sammanfatta: jag har ingen grandios vision att komma med för skolan, mer än att den ska vara ett bildningscentrum och en fungerande arbetsplats i god upplysningstradition. Jag tror heller inte att någon mycket större vision än så behövs inför 2000-talet. Jag är nämligen övertygad om att kärnan i att lyckas är att skolan upprättar en miljö präglad av ordning, att den får lärare med status, självrespekt och arbetsglädje samt har rektorer med kraft att leda. Om bara detta fungerar gör det mindre om pedagogikprofessorer, skolpolitiker och övervintrande 68or på skolverket fortsätter den typ av gallimatias prat om skolan som de känner sig så hemma i.

Det uppmuntrande är att en reformator från New York har visat att det går att vända en utveckling, och det med enkla metoder som vi alla innerst inne har känt hela tiden men som alltför många inte har vågat uttrycka, därför att det inte har varit "rätt" i tiden, eller därför att skolbyråkrater fått oss att tro att det har varit för amatörmässiga synpunkter.

Bertil Ohlin-Institutet
Box 440 101 28 Stockholm tel 08-23 30 11